

İNSAN HAKLARI VE DEMOKRASİ EĞİTİMİNDE DİĞER DERSLERDEN YARARLANMA: BİR DERS ÖRNEĞİ

İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitiminde Dil ve Edebiyat Derslerinden Yararlanma

Edebiyat, insanı insana yaklaştırır, insana tanımadığı, hayal bile edemediği pek çok özlemiyle insan tiplerini ve çevreyi tanıtmaya çalışır. Bu tanıma ve yakınlaştırma sürecinde insanda birtakım duygusal süreçler yaşanmaktadır. İşte edebiyat insanı insana tanıştıran duygusal bir çember de oluşturur (Çotuksöken, 2003). İnsanın kendisiyle, doğal ve toplumsal çevresiyle çatışmalarını yansıtır. Bu yansıtma, edebiyatın değişmeyen işlevlerinden biridir. Ayrıca, hem bireysel hem de toplumsal yaşamla ilgili olarak iyiye, güzele ve doğruya yönelme ve yeni değerler kazandırma yolunda telkinlerde bulunarak kişileri bunlar doğrultusunda eğitir (Kavcar, 1999).

Çocuk edebiyatı, erken çocukluk döneminden başlayıp ergenlik dönemini de kapsayan bir yaşam evresinde, çocukların dil gelişimi ve anlama düzeylerine uygun olarak duygu ve düşünce dünyalarını sanatsal niteliği olan dilsel ve görsel iletilerle zenginleştiren, beğeni düzeylerini yükselten ürünlerin genel adıdır (Sever, 2003). Bu tanımdan hareketle gençlik edebiyatı da benzer biçimde, ergenlik döneminden erken yetişkinlik dönemine kadar olan evredeki gençlerin dil ve yaşam evrenlerine uygun biçimde yazılmış, onların duygu ve düşünce dünyalarını, yaşantılarını estetik bir dille zenginleştiren ürünler olarak tanımlanabilir. Çocuk kitaplarından yetişkin okurlar için yazılmış kitaplara geçişte gençlik yazını yapıtları önemli rol oynar. Gençlik yazını yapıtları, çocuk yazınının devamı sayılabilecek, yetişkin yazınına hazırlık niteliğindeki yapıtlardan oluşmaktadır (Sever, 2000).

Çocuk ve gençlik edebiyatı, edebiyatın bir parçasıdır ve nitelikli çocuk ve gençlik kitapları çocuğun ve gencin gelişiminde, insanı ve yaşamı tanımasında, günümüz gerçekleriyle iletişime girmesinde önemli bir yere sahiptir (Aslan, 2007). İlk çocukluk döneminden başlayarak çocukların ve gençlerin, insan ve yaşam gerçekliğine ilişkin bireysel değerler oluşturmalarında, çocuk ve gençlik kitaplarının önemli bir işlevi vardır. Çocuk ve gençlik kitapları, çizginin ve dilin anlatım olanaklarıyla değişik karakter özelliklerini, dolayısıyla çeşitli kişilikleri canlandırır. Karakterlerden ve onların ilişkilerinden esinlenerek yaratılan kurgularla; çocukların insanı, doğayı ve yaşamı tanımasına ilişkin bir deneyim alanı oluşturulur. Çocuklara ve gençlere okuma sevgisi ve alışkanlığı kazandırmak çocuk ve gençlik edebiyatının en önde gelen işlevlerinden biridir. Çocuklar ve gençler için yazılan kitaplar, onları nitelikli metinlere yönlentmeyi başarabilen, onlara zamanla okuma kültürü kazandırabilen bir sorumluluk üstlenmelidir. Bir başka deyişle, onlar için yazılan yazınsal yapıtlar, çocuk-edebiyat-sanat

etkileşimini sağlayan etkili bir uyaran olmalıdır (Sever, 2003). Çocuklar ve gençler, edebiyat ürünleri aracılığıyla farklılıkları sezinler; kültürler arasındaki değişiklikleri görür; insan ilişkilerine, duygu ve düşünce örneklerine tanıklık eder (Alpöge, 2003). Çocuğun ve gencin, yazınsal metinlerle kurduğu iletişim, her şeyden önce bir duygu ve düşünce eğitimidir (Sever, 2003).

Temel amacı anadilini en yetkin biçimde öğretmek, kendi diline karşı bir farkındalık yaratmak, anlama-anlatma becerisi gelişmiş demokratik, duyarlı bireyler yetiştirmek olan Türkçe, Türk Edebiyatı, Dil ve Anlatım dersleri, Türkiye’de örgün eğitimin yaşamsal öneme sahip derslerindedir. Nitekim son yıllarda Türkçe ders kitapları üzerine birçok araştırma yapılmış; bu kitaplar, dilsel olduğu kadar insan hakları ve demokrasi eğitimi bağlamında da incelenmiştir (Polat, 1991; Baysal, 1996; Coşkun, 1996; Yörükoğlu, 1996; Esen ve Bağlı, 2002; Ceylan, 2003; Bora, 2003; Çotuksöken, 2003; Tanrıöver, 2003; Savaş, 2004; Timur ve Bağlı, 2003; Aslan, 2006; Aslan ve Karaman-Kepenekci, 2008).

Ders kitabı, öğretimde öğretmenin, gücünü daha iyi kullanmasına, öğretmek istediklerini daha sistematik bir biçimde vermesine, öğrencinin de öğretmenin anlattıklarını, istediği zaman ve yerde, istediği hızda yinelemesine olanak veren temel gereçtir. Bir dersin öğretimiyle ilişkili olarak hazırlanan ya da seçilen, belirli ölçütlere göre incelendikten sonra belli bir okul, sınıf ve ders için öğretmen ve öğrencilere temel kaynak olarak salık verilen kitaptır. Ders kitaplarında biçim, içerik ve yöntem bakımlarından çağın gereklerini (Garner vd., 1986; Oğuzkan, 1993; Aycan vd., 2001; Ceyhan ve Yiğit, 2004; Gérard, 2003) ve dersin kazanımlarını karşılayıp karşılamadığını belirlemek üzere her zaman gözden geçirilerek yenilenmesinde yarar bulunmaktadır (Giannangelo ve Kaplan, 1992).

Günümüzde ders kitabı teknolojik gelişmelerin de etkisiyle, öğretimin tek aracı olma özelliğini yitirmiş olmakla birlikte hala ilk ve en önemli ders aracı olma özelliğini korumaktadır (Coşkun, 1996). UNESCO tarafından yürütülen bir projeye göre ise ders kitapları öğretmenler için programı uygulamadaki en önemli yardımcı araçlar olarak görülmüştür (UNESCO, 2007a). Geçtiğimiz yıllarda UNESCO, insanlar ve ülkeler arasında karşılıklı iletişimi geliştirme, değişik kültürleri tanıma ve saygı duyma ile kültürlerarası farklılığı kabul etme amacına katkısını artırmak üzere ders kitaplarının sık sık gözden geçirilmesi ile ilgili etkinlikler düzenlemiştir (King, 2004). Kısaca okul kitaplarının, yeniden gözden geçirilmesi UNESCO’nun öncelikli amaçlarından. Bugün, bilgiye ulaşma kaynakları büyük ölçüde farklılaşmakla birlikte ders kitapları düşünce biçimlerinin, zihniyetlerin oluşumunda hala önemli bir rol oynamaktadır. Ders kitapları; gençlerin tümüne aynı içerikleri sunarak, aynı dili kullanarak, aynı değerler sistemini, tarihsel, yazınsal referansları yayarak, kültürel geleneklerin

korunmasını ya da devam ettirilmesini, kimlik duygusunun biçimlendirilmesini ve ulusal bağın korunmasını desteklemelidir (UNESCO, 2007b).

Önceliği, bireylerin dil ve iletişim becerilerini geliştirmek olan Türkçe ve edebiyat ders kitapları, duyarlı hazırlandığı durumda, doğası gereği insan hakları ve demokrasi eğitimi vermede önemli araçlardan biri durumuna gelebilir. Türkçe ve edebiyat ders kitaplarındaki yazınsal metinler, içeriğinden gelen çok yanlılıklarıyla kişiyi duyarlık eğitiminden geçirir. Duyumsama eğitiminden geçmiş bir kişi ise, duyumsananı kavramayı başarır ve sonuç olarak insan severliğin, eşitlik duygusunun anlamını kavrar. Örneğin, kitaplarda yabancı yazar ve sanatçılardan alınmış yapıt ve çalışmalara yer vermek bile öğrenciye dolaylı bir insan hakları ve demokrasi eğitimi verebilir. Anadili eğitimi açısından, öğrenciyi değişik yazarlarla, dolayısıyla değişik biçemlerle (beğenilerle), değişik yazınsal türlerle karşılaştırmak bu yönden önemlidir. Kişinin bu ayrımlara inmesini, insanı ve dünyayı incelikli kavramasını, duyarlık eğitimiyle kazanılan duyumsama yeteneğini edinmesini sağlar (Binyazar, 1996).

Türkçe ve edebiyat ders kitaplarında, yine insan hakları ile ilgili şiirlere, anılara, günlüklere, fıkralara, romanlara; değişik zamanlarda ve yerlerde, hakların ve özgürlüklerin elde edilmesi için verilen mücadeleleri anlatan, çocukların ve gençlerin haklarını konu alan metinlere yer verilebilir (Karaman-Kepeneci, 2000). Türkçe ve edebiyat derslerinde de, insan haklarını konu alan uluslararası bildirge ve sözleşmelerin metinleri analiz edilerek, öğrencilerden insan hakları ve çocuk haklarını konu alan kendi evrensel metinlerini yazmalarını istenebilir (UNESCO, 1969).

Kitaplara, insan hakları ihlalinin söz konusu olduğu metinler alınmışsa, bunlar öğrencilerin eleştiri ve değerlendirmelerine sunulmalıdır. Örneğin, öğrencilerden, bu metinlerdeki kahramanlarla özdeşim kurmaları ve bu durumu insan hakları bağlamında yorumlamaları istenebilir. Ders kitaplarına, insan haklarıyla ilgili günlük yaşamdan, gazete ve dergilerdeki gerçek ve çarpıcı olaylardan kullanılmak üzere metinler alınabilir ya da öğrencilerden bu nitelikte yazılar bulmalarını istenebilir. Bu ödevler, sınıf ya da okul panosundaki edebiyat köşelerinde diğer öğrencilerin yararlanmalarına sunulabilir (Aslan ve Karaman-Kepeneci, 2008).

Türkçe ve edebiyat ders kitaplarındaki metinlerin anlaşılmasına dönük sorular aracılığıyla, insan hakları ve vatandaşlık bilincinin önemi vurgulanabilir. Kitapta, öğrencilerin insan hakları ihlalleriyle ilgili olarak kendilerinin ya da yakınlarının yaşadıkları deneyimlerin sınıf ortamında paylaşılmasına olanak verecek soru ve etkinlikler yer alabilir. Sorular, farklı düşüncelerin rahatlıkla ifade edilebileceği ortamlar yaratmalıdır; çocuğun ve gencin özellikle insan hakları üzerinde eleştirel düşünmesini tetiklemeli (Aslan ve Polat, 2007) ve insan hakları ve demokrasi

eğitiminin kendini ifade etme, özgün düşünceler üretme, olumlu ilişkiler geliştirme vb. gibi hedeflerine yönelik hazırlanmalıdır (Çayır, 2003).

Kitaplara insan haklarıyla ilgili karikatür, resim, fotoğraf gibi görsel uyarılar konulabilir ve öğrencilerden, bunların iletileri üzerine konuşmaları istenebilir. Kitaba metinlerin içeriğiyle ilgili yabancı sanatçıların da resim, fotoğraf ya da illüstrasyon çalışmaları, karikatürleri alınabilir. Sever (2007)'e göre, bir karikatürün değişik yorumlara konu edilmesi, iletilerinin farklı bakış açılarıyla çözümlenmesi, anlatılması eğitim ortamında demokratik bir kültürün oluşmasına ve edinilmesine ilişkin doğal ortamlar hazırlar. Öğrencilerin aynı ya da çeşitli yaşam durumları üzerinde insanların değişik düşünceler üretebilecekleri gerçeğini sezmelerine olanak sağlar. Bu nedenle anadili ders kitaplarının görsel özellikleri göz ardı edilmemelidir.

İnsan hakları ve demokrasi eğitiminde ders kitaplarının önemi konusunda yürütülmüş çeşitli araştırmalar bulunmaktadır (Kirisika, 2003; Power ve Allison, 2000; Tibbits, 2002). Bu çalışmalardan bir kısmı tarih ve sosyal bilgiler gibi sözel içerikli derslerin insan hakları ve demokrasi eğitimine katkısını ortaya koymaktadır. Örneğin Karaman-Kepenekci (1999) 1997–1998 Eğitim-Öğretim yılında Türkiye'deki ortaöğretim kurumlarında okutulan on altı lise ders kitabında insan hakları konusuna yer verilme düzeyini saptamak amacıyla bir araştırma yürütmüş ve diğer ders kitapları ile karşılaştırıldığında din kültürü ve ahlak bilgisi, sosyoloji ve psikoloji ders kitaplarında insan hakları konusuna daha fazla yer verildiği bulgusuna ulaşmıştır. Karaman-Kepenekci (2003) bir başka çalışmasında da Türkiye'de 2002–2003 Eğitim-Öğretim yılında ilköğretim okullarında okutulan üç hayat bilgisi ve dört sosyal bilgiler ders kitabında insan hakları ve sorumluluk konularına yer verilme düzeyine bakmış ve ders kitaplarında insan hakları konusuna, sorumluluk konusundan daha fazla yer verildiğini ortaya koymuştur.

Tarih Vakfı, 2001–2003 yılları arasında Avrupa Birliği'nin "İnsan Hakları ve Demokrasi için Avrupa Girişimi" programı çerçevesinde desteklenen "İlk ve Ortaöğretim Ders Kitaplarında İnsan Hakları" projesini uygulamıştır. Bu projeyi Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) şemsiyesi altında ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV) desteği ile yürüten Tarih Vakfı (2003) ders kitaplarını insan hakları açısından gözden geçirmiş ve proje kapsamında gerçekleştirilecek çalışmalarla insan hakları bilincinin geliştirilmesine katkıda bulunmayı hedeflemiştir. Proje sonunda geleceğin vatandaşlarını daha bilinçli hale getirmek amacıyla yönelik olarak ders kitaplarının yeniden yazılması amaçlanmıştır.

İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitiminde Çocuklar ve Gençler için Yazılan Romanlardan Yararlanma

Çocuk ve gençlik kitaplarının en önemli işlevi çocuğun ve gencin anadilini iyi öğrenmesini sağlamaktır (Binyazar, 1983; Ural, 1989; Russell, 1997; Göğüş, 1998; Sever, 2002; 2003; 2004; Aslan, 2007; Akın, 2001; Çotuksöken, 2003; Popet Ve Roques, 2002). Bu kitaplar çocukların ve gençlerin bilişsel (Gander ve Gardiner, 2001; Norton, 1999; Alpöge, 2003; ASLAN, 2006a ve 2006b); duyuşsal (Çotuksöken, 2003; Sever, 2003; Aslan, 2006b) ve kişilik gelişmelerine yardımcı olur (Kavcar, 1999; Sever, 2002 ve 2003; Gander ve Gardiner, 2001; O’Sullivan, 2004; Aslan, 2006b), onlara edebiyat bilinci kazandırır. Bir başka deyişle, nitelikli çocuk ve gençlik kitapları çocuklara ve gençlere edebiyat ile hesaplaşabilme olanağının kapılarını açan bir geçiş edebiyatıdır. Ayrıca, bu tür kitaplar, belli estetik kaygıları dikkate aldığından, okuruna edebiyat ve sanat eğitimi de veren bir özellik taşımaktadır (Dilidüzgün, 2003). Nitelikli çocuk ve gençlik kitapları içerik yönünden öğrencilere; aile, yurt, insanlık, doğa ve yaşama sevgisi kazandırır, insanlık değerlerini sezinletir, doğruyu ve yanlışı öğrenmelerine yardımcı olur, onlara yeni ufuklar açar, onların anlayış ve düşünce yeteneklerini geliştirir, şiir sevgilerinin ve hayal güçlerinin artmasına olanak verir (Kavcar vd., 2004). Çocuk ve gençlik kitapları, değerler aracı ve bilgi kaynağı olma, çocukların ve gençlerin yaşamlarının başka yönleriyle ilgili davranış önerilerinde bulunma konusunda da onları etkilemektedir (Fréchette, 1993).

Çocuk gelişiminde toplumsallaşma, toplumda uyumlu bir şekilde yaşamak açısından çok önemli bir süreçtir. Toplumsal gelişme, insanların oynadığı farklı toplumsal rolleri anlamayı ve bunların farkında olmayı gerektirir. Dünyadaki insanların farklı görüş açılarının bilincinde olmak toplumsallaşmada çok önemlidir ve edebiyat bunun başarılmasına yardımcı olabilir. Toplumsallaşma yalnızca kendi ulusal değerlerini öğrenmek ve bunları içselleştirmek değildir; diğer kültürleri de tanımak ve özümsemek demektir (Aslan, 2006b). Çocuk ve gençlik edebiyatı, değerleri ve toplumsal kavramları da beraberinde taşıyarak toplumdaki insanlarla iletişim ve etkileşime girme konusudur. Her konu ve izlek (tema), çocuğa ve gence uygulamaların ve sosyo-kültürel değerlerin iletilmesini sağlar (Salvat, 2005). Dünyaya açılan bir pencere olan kitaplar, çocuğu ve genci yazıya alıştırmaya, onu eğlendirme, onun düş dünyasını harekete geçirme; ama özellikle dünyanın, bedeninin, heyecanlarının, aileyle ve ötekilerle ilişkilerin keşfine eşlik etme, değerleri öğretmeye yardımcı olma, bir tek sözcükle toplumsallaşmayı sağlama ve kuralları içselleştirme, çevreyi keşfetme amacını güder (Yvan ve Dominique, 2005).

Edebiyat yapıtlarıyla kurulan etkileşimde, yazarın biçimlendirdiği özneliliğin kaynağı, genellikle yaşadığı, var olduğu toplumun değerleriyle beslenir. Bazen olumlanan bazen de karşı

çıkılan bu değerler, okura o toplumun geliştirdiği, önemseydiği davranışlara ilişkin ipuçları sunar. Yaşam boyu sürecek öğrenmelerin temellendirildiği (0–6 yaş) ve desteklendiği (6–12 yaş ve üstü) dönemlerde çocuklara ve gençlere seslenen kitaplar, ailesi ve yakın çevresi dışında da öykünebilecekleri modeller yaratarak onların toplumsallaşma sürecine kalıcı katkılar sağlar (Sever, 2003).

Nitekim Fransa’da, 20 Şubat 2002 tarihinde yayımlanan yeni ilköğretim programında edebiyata birinci planda yer verilmiş; yazınsal metinlerle yapılacak çalışmalar anasınıfından, özellikle ilköğretimden başlayarak etkinliklerin merkezine konmuştur. Bu programda, öğrencileri yazınsal ve sanatsal niteliği olan metinler ve yapıtlarla buluşturmanın önemine vurgu yapılmış, okulun kendisinden beklenen, ülkede yaşayan tüm bireyleri birleştirme ve bütünleştirme işlevini nasıl yerine getirebileceği ele alınmıştır. Programda, “(...) Özellikle, evrensel mirasa olduğu kadar ulusal mirasa da ait olan yazınsal ve sanat değeri olan metinlerin okunması üzerinde ısrarla durmak gerekir.” sözü yer almıştır. Yine programa göre, yazınsal ve sanatsal kültürün, çocuğun kişiliğinin gelişmesini sağlamaktaki ve onun özerk olmasını kolaylaştırmaktaki işlevine vurgu yapılmıştır (Les Nouveaux Programmes de l’Ecole, 2002, Cerquiglini, akt. Javerzat vd., 2003). Bu programa göre, çocuk ve gençlik edebiyatının en önemli işlevleri; çocukta ve gençte estetik bir heyecan uyandırmak, onu, dünyayla, başkalarıyla ve kendisiyle olan ilişkilerinde sorgulamak, onun değerler sistemini sorguya çekmek, kişisel düşünmeyi sağlamak ve okuyucuyu simgesel düzeyde kalan bir algılamanın içine sokmaktır. Yazınsal yapıtları okumak, okurların birbirleriyle etkileşime girmesine olanak yaratmakta, yazınsal kurguda yer alan modeller arasında, genç okurun metinle söyleşmesini, onun kendi gerçeklerini oluşturmasını sağlamaktadır (Akt. Houyel, 2005).

Çocukların ve gençlerin ilgi ve zevkle okudukları yazınsal türlerin başında öykü ve roman gelir. Bu türler, çocuğun ve gencin okuma eğitiminde, edebiyat deneyimi kazanmasında en önemli yazılı araçlardandır; çünkü bu türün temel özelliği, ele aldığı konuyu belli bir plan içinde anlatmasıdır. Bu yönüyle romanlar edebiyat metninin genel bütün özelliklerini üzerinde taşıyabilir. Metnin niteliğine göre çocuk okur, yerine göre okuduklarıyla özdeşleşip yerine göre de eleştirel bakış açısı geliştirmeyi öğrenebilir.

Roman, insanların serüvenlerini, karakterlerini, düşünce ve duygularını ayrıntılarıyla kendine özgü bir biçimde anlatan uzun düzyazıdır. Çocuklar ve gençler, romanlarda çeşitli konulara ilişkin çözülmesini gerekli gördükleri birçok sorunun karşılığını, olayların “neden”ini açıklayan bilgileri, görüş ve yorumları bulabilirler. Roman, çocukların ve gençlerin sınırlı yaşam deneyimlerini zenginleştirir, türlü insan tipleri üzerinde düşünmelerine olanak sağlar, geliştirmekte oldukları değer yargılarının açıklık kazanmasına yardımcı olur; böylece

çocukların ve gençlerin içinde yaşadıkları toplumsal ve kültürel ortama uyumlarını büyük ölçüde kolaylaştırır. Ayrıca, çocukların ve gençlerin kendi ülkelerindeki insanları geçmişleriyle tanımlarını kolaylaştıracağı gibi onlara başka kıta ve ülkelerde yaşayan insanlar üzerine bilgi ve görüş de kazandırır. Okuma alışkanlığı ve zevkinin gelişmesinde, dolayısıyla boş zamanların yararlı biçimde geçmesinde bu tür çocuklar ve gençler için çok önemlidir (Oğuzkan, 2000; Dilidüzgün vd., 2002; Aslan, 2006b). Bu yüzden toplumun değerlerini (Gooden ve Gooden, 2001) ve kültürünü (Singh, 1998) aktaran, çocukların ve gençlerin başkalarını anlamalarına olanak ve fırsatlar yaratan (Mendoza ve Debbie, 2001), onlarda eleştirel bakışı uyandırmayı, çok yönlü düşünmeyi amaç edinen (İpşiroğlu, 1997) çocuk ve gençlik romanlarından insan hakları ve demokrasi eğitiminde yararlanılabilir.

Kaynak

Karaman-Kepenekci, Y ve Aslan, C. (2011) Ortaöğretim Türk Edebiyatı ve Dil ve Anlatım Ders Kitapları ile Gençlere Yönelik Romanlarda İnsan Hakları Konusuna Yer Verilme Düzeyi, TÜBİTAK, 1002 Hızlı Destek Projesi.